

ducted to determine a specific sign structure of primitive experience expression based on the public figure's studies of pre-Christian beliefs, mythology and demonology. This structure became later the basis for the creation of emblematic forms in literature.

Key words: emblematic form, syncretism, primitive thought, mythological consciousness, signification, ritual, folklore.

Отримано: 22.10.2015 р.

УДК 81'1:81'27 (811.161.2+811.161.1)«712»

М. І. Степаненко

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

КОНСТРУКЦІЇ «В УКРАЇНІ», «НА УКРАЇНІ», «В УКРАЇНУ», «НА УКРАЇНУ» НА ТЛІ ПИТОМИХ ОЗНАК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ВЛАСНЕ ЛІНГВІСТИЧНИЙ І СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІРИ

У статті схарактеризовано функціональний потенціал прийменниково-відмінкових форм «в Україні», «в Україну», «на Україні», «на Україну», з'ясовано екстра- й інтралінгвальні чинники, які визначають їхню нормативність / анормативність, актуальність / неактуальність на різних етапах розвитку української літературної мови. Основний аналіз синтаксичних структур із прийменниками *на* і *в* та іменником *Україна* у формі місцевого і знахідного відмінків здійснено, по-перше, крізь призму лінгвістичної та соціолінгвістичної концепції Івана Огієнка про питомі граматичні явища української мови, «державницькі» й «не державницькі» граматичні форми, по друге, на тлі сучасних українсько-російських відносин.

Ключові слова: прийменниково-іменникові форми «в Україні», «в Україну», «на Україні», «на Україну»; лексеми – найменування острівних і неострівних держав; питомі ознаки української мови; мовна практика Тараса Шевченка; лінгвістична, соціолінгвістична концепція Івана Огієнка.

Наша українська мова – окрема самостійна мова в слов'янській родині мов, і ми зобов'язані дбати про її самостійність, а не про наближення її до мови російської.

* * *

...наші власні, наші притаманні форми... мусимо пильно берегти та любовно плекати, як свої власні, як питоменні...

Іван Огієнко

«Усі слов'янські мови, – наголошував В.М. Русанівський у колективній монографії, присвяченій історії звукової системи української мови, – мають багато спільного в своїй структурі, протиставляючись іншим сім'ям індоєвропейських мов: балтійським, германським, романським, італійським, індо-іранським та ін. Чим далі йти в глибину віків, тим більше можна виявити спільних рис, які мали колись усі слов'янські мови» [4, с.52]. Водночас кожній мові притаманні специфічні ознаки, виформування яких здійснюється двома шляхами: «завдяки розвиткові певних спільнослов'янських особливостей в ізоляції від інших представників слов'янської мовної групи і внаслідок набуття певних рис шляхом контактування з іншими слов'янськими мовами» [4, с.55]. Щодо окремих ознак, то вони стосуються різних рівнів її, головню фонетичного та граматичного. Ідеться передусім про перехід етимологічних **o**,

е у відкритому складі в *і* в закритому складі (*стола* – *стіл*, *копя* – *кїнь*), уживання звука *і* на місці колишнього специфічного дифтонга *іе*, який на письмі позначався літерою *ѣ* (*ліс*, *дід*), утрата м'якості приголосних перед *е*, *и* (*весело*, *косили*), збереження м'якості *ц* (*кінєць*, *холодець*), а також закінчень – *ою*, – *єю* в орудному відмінку однини іменників жіночого роду (*ногою*, *паліцею*) та – *мо* в дієсловах І особи множини теперішнього часу й частково наказового способу (*несемо*, *веземо*, *несімо* [*несім*], *везімо* [*везім*]), закріплення флексії –*ові*, –*еві* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду (*синуві*, *коневі*), утворення стягнених форм прикметників жіночого й середнього роду в називному і знахідному відмінках однини та множини (*біла*, *біле*, *білу*, *білі*, *сине*, *сино*, *сине*, *сині*). Осібний розряд у словниковому складі становлять власне українські лексеми, які функціонують поряд із спільнослов'янськими, праслов'янськими й запозиченими (*водень*, *кисень*, *мрія*, *перекотиполе*).

З-поміж унікальних рис, «від віків притаманих нашій мові» [7, с.28], – і такі, як збереження старого індоєвропейського –*р* у кінці складу (*матір*), суфікси –*їнь*, –*оц*, –*єнк* (*далечїнь*, *солодоїц*, *поштарєнко*), префіксовані утворення *якнай-*, *щонай-* (*якнайкрацій*, *щонайгірше*), повторюваний префікс *по-* (*попоїсти*, *попоходити*), займенники, прислівники з префіксоїдами *будь-*, *казна-*, *хтозна-* (*будь-хто*, *хтозна-чий*, *будь-коли*, *казна-де*), прислівники з часткою *не* (*де-не-де*, *коли-не-коли*), пестливі форми прислівників (*поволеньки*, *тепереньки*, *тутечки*, *недалечко*), синтетичний майбутній час дієслів недоконаного виду (*робитиму*, *ходитиму*), функціонування сполучника *що* в синтаксичних конструкціях на взірєць *книжки, що по них писано*, *земля, що він її продав* та ін. [13].

Поданий перелік одиниць не вичерпує всіх специфічних ознак, які «українська мова ... знає» і «яких не знають інші мови» [7, с.227]. Навпаки, ці ознаки сьогодні, коли закономірний і вкрай потрібний процес дистанціювання від російської мови досить відчутно заявляє про себе, відновлюють свої втрачені позиції на різних мовних рівнях. Ідеться насамперед про переструктурування граматичних і словотвірних парадигм, оновлення мовноетикетних моделей, реанімування, демаркування лексичного, лексико-семантичного корпусу, упорядкування і стандартизацію галузевої лексики й про інші важливі проблеми нормування, які має невідкладно розв'язувати академічна лінгвістична наука, збагачуючи цим самим прикладне мовознавство.

Сучасні зміни в ділянці мовних норм спричинені дією тісно переплетених і взаємозумовлених інтра- й екстралінгвальних чинників, причому останні можуть перебирати на себе ідентифікувальні, інформативно-характеризувальні функції. Конкретний приклад: повернення до активного вжитку негативно конотованих ще два десятиліття тому лексем і словосполучень на взірєць *бандерівець*, *мазепинець*, *петлюрівець*, *упівець*, *націоналіст*, *греко-католик*, *тризуб*, *синьо-жовтий (жовто-синій) прапор*, *самостійна Україна*, *Українські січові стрільці*, *Організація українських націоналістів*, *Українська повстанська армія* мотивоване не мовними змінами в усьому їхньому багатоярусному представленні, а політичними, соціальними, ідеологічними настановами, новітніми процесами націотворення, зрештою, новим українським ренесансом, що настав після розпаду СРСР, й уможливив розбудову та утвердження суверенної, незалежної, правової, європейської Української держави, наповнення українського мовного середовища новим ресурсом.

На сьогодні виняткової актуальності набуває виявлення специфічних ознак української мови шляхом дослідження лінгвістичної спадщини насамперед тих письменників, науковців, які опинилися поза етнічними землями й сумлінно трудилися й нині трудяться в духовній царині.

До системи іманентних явищ сучасної української мови, що переживають процеси самовідновлення, репрезентують важливі суспільно-політичні трансформації й дають потужний стимул ідеям національної ідентичності, належать сполуки, утворені за участю найзнаковішого для нашої держави оніма – *Україна* та прийменників *на, в* із місцевим і знахідним відмінками. Просторові конструкції «*на Україні*» і «*в Україні*», «*на Україну*» і «*в Україну*» різняться семантично наповненістю: перші передають значення ‘реалізація дії в межах оточеного кордонами простору’, другі – ‘напряму руху в межі оточеного кордонами простору’. Пор.: *Давно колись те діялось / У нас на Вкраїні – Не заревуть в Україні / Вольній гармати; А може, тихо за літами / Мої мережані сльозами* [думи – М.С.] / *І долетять коли-небудь / На Україну... – Пишов би я в Україну, / Пишов би додому* (Т. Шевченко). У контексті національно-мовної картини світу ці конструкції різнобічно досліджували І. Слинько [12, с.46-58], І. Огієнко [7, с.211-227] та ін. Заслуга митрополита Іларіона полягає в тому, що він удокладнено з’ясував з позиції діакронії мовні й позамовні причини багатолітнього вживання структури «*на Україні*» замість природної для нашої мови прийменниково-відмінкової форми «*в Україні*».

Метою пропонованої розвідки є аналіз функціонального потенціалу структур із онімом *Україна* у формі місцевого й знахідного відмінків та прийменників *на, в* як однієї з питомих граматичних одиниць української мови, по-перше, крізь призму лінгвістичної та соціолінгвістичної концепції Івана Огієнка, по-друге, на тлі непростих, періодами агресивно-ворожих українсько-російських відносин доби незалежності.

Нині дискутується на загально- й міждержавному рівнях питання про те, якій із форм – «*на Україні*», «*в Україні*» чи «*на Україну*», «*в Україну*» – віддати перевагу. Який статус – безальтернативної чи альтернативної мовної норми – слід закріпити за тією або тією прийменниково-іменниковою формою. У радянську добу нормативно вважалася структура з прийменником *на*. Траплялися – й нерідко – у художньому та публіцистичному дискурсах конструкції з прийменником *в* та іменником *Україна* в місцевому й знахідному відмінках. У російській граматичній традиції, яку силоміць було перенесено в український лінгвістичний простір, структуру «*на Украине*» трактують як виняток із такого правила: «С административно-географическими наименованиями употребляются предлог *в*, например: *в городе, в районе, в области, в республике, в Сибири, в Белоруссии, в Закавказье*. Сочетание *на Украине* возникло под влиянием украинского языка (ср.: *на Полтавщине, на Черниговщине*) и поддерживается выражением *на окраине*» [10, с.263]. Правило з цим винятком переходить із підручника в підручник, запозичується із довідника в довідник.

Синтаксичну структуру з прийменником *на* та онімом *Україна* не можна вважати продуктом радянського періоду. Вона, твердить історик мови І.І. Слинько, побутувала ще в давньоруських пам’ятках. «Однак слід мати на увазі, – уточнює цей учений, – що позиції звороту **на** + місцевий у пам’ятках XVII-XVIII ст. насправді були не такі міцні, як можна гадати. Справа в тому, що хоч уживання звороту **на** + місцевий у пам’ятках другої половини XVII-XVIII ст. і посилювалося, але досить однобоко, за рахунок обмеженої кількості назв. Більшість іменників типу *Россія, Полща, Литва, Італія, Африка, Греція, Єгипет* у давньоукраїнських пам’ятках послідовно виступають з прийменником **в** (**у**). Навіть таку назву, як *Русь*, яка в новій українській мові вживається, головним чином, з прийменником **на**, давньоукраїнські пам’ятки фіксують майже тільки з прийменником **в** (**у**). Але слово *Україна* становить виняток з цього правила. Це чи не єдина назва, яка частіше виступає з прийменником **на**, ніж **в** (**у**). Порівняйте:

А на Украинѣ Козаки броили (Львів. л., 258); На Украинѣ рѣки зафарбувались отъ кровѣ людской (Хм. л., 78); Тая саранча зазимовала на Украинѣ (Літ. Сам., 17) тощо, усього 58 випадків, в той час як з прийменником **в(у)** ми зафіксували всього 10 випадків» [12, с.49-50]. Іван Огієнко висловлює іншу думку: у пам'ятках XVII-XVIII ст. форма «в Україні» була звичайною. Нею рясніли універсали Богдана Хмельницького, універсали й епістоли Івана Мазепи. Навіть цар Петро I в листах до Мазепи звичайно писав «в Украине» [7, с.221-223]. Звуження функціонального простору структури, що постала на базі прийменника **в** та словоформи *Україна*, може бути пояснене передусім причинами екстралінгвальними, а вже потім – власне мовними.

Мовознавці неоднозначно трактують конкуренцію, яка охоплює сполуки «на Україні / в Україні» й «на Україну / в Україну». Леонід Булаховський (точніше, Юрій Шевельов¹) розрізнення вживання прийменників **на** і **в (у)** в конструкціях «в Грузії, але на Україні» підводить під фразеологічну базу. «Деталізація цього, – наголошено в «Курсі сучасної української літературної мови», – справа фразеології» [5, с.88].

І.І. Слинько погоджується з тим, що в «... наш час зворот на Україні перетворився на певну фразеологічну формулу» і водночас робить таке уточнення: першопричиною для слововживання «на Україні» було «те слово, від якого утворилася назва *Україна*, тобто іменник *окраїна*. Як назва певного відкритого простору іменник *окраїна* з'єднувався з прийменником **на** (*на окраїні*, а не *в окраїні*). Перетворившись на назву країни, він зберіг цю синтаксичну рису. Звідси більший нахил слова *Україна* до прийменника **на**» [12, с.50-51]. Появу конструкцій «в Україні» цей дослідник пояснює усталеною в українській і російській мовах закономірністю вживання назв країн з прийменником **в (у)**.

«Традиція незалежного мислення «в Україні»,» переконує Іван Огієнко, ні в які періоди історії України й української мови довго не трималася [7, с.223]. З особливим цинізмом вона була поруйнована в «добу русифікації» (1917-1923 рр.) й «добу комунікації» (з 1933 до кінця 80-х рр.) [6, с.198-216]. Мовознавців 30-х років, «які забороняли вживати зворот на Україні, дозволяючи тільки зворот в Україні», оголосили «ворогами народу» звинувативши їх у тому, що йшли проти історичної тенденції, витвореної в українській мові [12, с.50]. Ця тенденція оперта на такі справді переконливі аргументи: сполука «на Україні» широко представлена у фольклорі, її активно використовували творці нової української літературної мови – Олекса Стороженко, Петро Гулак-Артемовський, Євген Гребінка, Григорій Квітка-Основ'яненко, Пантелеймон Куліш, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Драгоманов і, нарешті, сам Тарас Шевченко. Заперечити цього, звичайно, не можна, однак є всі підстави твердити й про інше: поряд із синтаксичною структурою «на Україні» побутувала прийменниково-відмінкова форма «в Україні»: *Чи є ж де жити так гарненько, як в тій Україні?* (П. Гулак-Артемовський), *Українці в Україні всі загомонять* (Є. Гребінка), *Лучалося мені навідуватися у рідну Україну* (О. Стороженко) (див.: [7, с.223-224]). Яскраво відображає цю закономірність мовна практика автора «Кобзаря». Про паралельне вживання конструкцій «на Україні», «в Україні» в поетичному дискурсі основоположника нової української літературної мови цінні відомості знаходимо в дослідженнях Івана Огієнка [7, с.224-226], Петра Одарченка [8] та

¹ Юрій Шевельов, ім'я якого заборонено було навіть згадувати в радянський час, є автором розділу «Просте речення», що ввійшов до 2-томного «Курсу сучасної української літературної мови». Леонід Булаховський опрацював цей розділ за матеріалами Інституту мовознавства Академії наук УРСР й без указівки на авторство опублікував його [5, с.5-141].

ін. У праці «Словосполучення «на Україні»» останній наводить таку статистику: «Місцевий відмінок іменника «Україна» з прийменником «на» вживається 46, а з прийменником «в» – 25 разів» [8, с.49]. Іван Огієнко оперує іншими даними: синтаксичну структуру **в Україні** використано 33 рази, а **на Україні** – 42 рази [7, с.224]. Результати нашої суцільної вибірки, здійсненої на матеріалі унікального видання «Кобзаря», яке «не лише містить поетичний спадок світлого українського поетизму, а й на сьогодні є найповнішим зібранням Шевченкових творів без будь-яких цензурних вилучин, до того ж із різними авторовими варіантами, які теж мають неабияку мистецьку цінність» [14, с.5], демонструють інші кількісні показники: конструкція «на Україні» вживається 33 рази, а «в Україні» – 27 разів. Їхнє функціонування не завжди мотивоване семантичними, функціонально-стилістичними, версифікаційними або якимись іншими потребами. Нерідко трапляється, що воно носить стихійний характер: поет «міг обернути» одну форму на іншу «без суперечностей з вимогами ритму своєї мови» [7, с.225]. Пор. у цьому зв'язку такі приклади: *...давно колись було / Межи садами, при долині, / Таки у нас, на Україні, / Було те Божєє село; Давно колись те діялось / У нас на Вкраїні і Я й тут чужий / одинокий / І на Україні / Як сирота, мій голубе, / Як і на чужині; Чи є крайчий на сім світі [син. – М.С.], На всій Україні, Недавно, недавно, у нас в Україні / Старий Котлярєвський отак щє-бетає; Якось недавно довелось / мені заїхать в Україну, / У те найкращєє село, / У те, де мати повивала / Мене малого...*

Синтаксичні структури на позначення місця дії й напрямку руху (фінішу) з прийменником **на** та онімом *Україна* у формі знахідного або місцевого відмінків, на думку Івана Огієнка, слід кваліфікувати як аномативні: «Хто говорить «на Україні», – такий присуд знаходимо в його праці «Наша літературна мова», – той не вважає її самостійною... Польща й Москва створили залежницьке «на Україні». Через те, що Україна довгий час мислилася як частина Польщі, чи пізніш Росії, до неї традиційно сильно причепилося вже по XIV віці підлегле **на**. Дійсно, поляк зі свого державного погляду завжди скаже: *в Польще на Україне*. Так само скаже росіянин: *в Росиши на Україне»* [7, с.219–220]. «Коли ми говоримо «на Україні», – висновує автор щойно цитованої праці, – то це значить, що ми Україну вважаємо частиною якоїсь іншої держави, в склад якої вона входить несамостійною; і навпаки, говорячи «в Україні», мислимо Україну незалежною правовою цілісністю, окремою державою...» [7, с.221].

Чільне місце в розглядуваній розвідці Івана Огієнка відведено функціональним можливостям синтаксичних структур «в Україні», «на Україні» в «Кобзарі» Тараса Шевченка. Спочатку в молодого поета «було козацьке державне уявлення про Україну», він віддавав перевагу прийменниково-відмінковій формі «в Україні» [7, с.224]. Згодом активізувалася синтаксична структура «на Україні», яка почала семантично корелювати зі структурою «по Україні». «Пишучи «на Україні», Шевченко часто сприймав це як *по Україні*. І власне це розуміння нахилило його писати **на**» [7, с.225], як-от: *... Щоб слово пламенем вzialось, / Щоб людям серце розтопило / І на Україні понеслось, / І на Україні святилось / Те слово – Божєє кадило, / Кадило істини!..; Ще на Україні веселі / І вольні пишались села...* Нарешті, «в Україні» могло перейти в «на Україні» й тому, що «при перевиданні творів Т. Шевченка в СРСР» перше виправляли на друге [7, с.226], а також тому, що «советська влада... дала наказ в жодному разі не вживати форми «в Україні», а вживати тільки «на Україні»» [7, с.227].

Настанова митрополита Ляріона про негайне забуття «недержавницької форми «на Україні»», що приховує в собі «захватницький імперіалізм» [7, с.226], стала сприйматися як керівництво до дії після того, як «добу української літературної мови

під советами» (Див.: [4, с.198-216]) змінила, починаючи з 90-их рр. ХХ ст., доба її суверенності, або незалежності. Принагідно наголосимо, що українцям треба взяти на озброєння й такий наповнений глибинним змістом посыл цього великого українця: «Форма «на Україні» не свідчить про наше минуле добре. Воно аж надто ясно показує, що ми міцно забули про державність та незалежність України... Не забуваймо, що мова росте разом з народом і сильно відбиває в собі його історичну долю!» [7, с.221]. Активне функціонування цієї прийменниково-відмінкової форми в поетичному контексті Тараса Шевченка замість очікуваної «в Україні» – це одна з тих «рідкісних деталей», які відрізняють його синтаксис від сучасної нам української літературної мови, одна з особливих одмінностей між власною мовою Великого Кобзаря й пізнішою літературною в ділянці синтаксису [1, с.18, 19].

У час нового українськомовного ренесансу, що своїм початком сягає другої половини 80-х років ХХ століття, «недержавницькі, підлеглі форми» «на Україні», «на Україну» не витримали конкуренції з боку «державницьких форм» «в Україні», «в Україну». У максимально короткий термін останні фактично почали претендувати на статус безальтернативної норми, маючи на це повне право: прийменник *в/у* сполучається з назвами неострівних держав (Грузія, Вірменія, Англія, Франція), а прийменник *на* – з найменуваннями острівних держав (Кіпр, Куба), територій, географічних областей як складників держав, географічних і промислово-географічних районів (Київщина, Поділля, Харківщина, Донбас, Кубань, Колима), конкретних регіонів або місцевостей, що є номінуваннями сторін світу (Далекий Схід, Північ) Пор.: *Вони ... зупинилися в Північній Америці* (І. Драч), *Вони летіли з Америки в Німеччину* (І. Багряний); *Вони були не раз на Кубі* (П. Загребельний), *Дипломатові не хотілося летіти на Цейлон* (Ю. Щербак), *Він довго прожив на Далекому Сході* (В. Собко), *Письменники ... пойдуть на Полтавщину* («Літературна Україна»). «Назви держав, – прочитаємо ще одне засадниче лінгвістично-соціолінгвістичне положення концепції Івана Огієнка, – це окреслена границями мовна цілісність, тому місцевий чи знахідний відмінок логічно може бути тільки з *в*, ніколи з *на*, бо воно при цьому було б мовною нісенітницею. Наприклад: *він живе на Франції* (це визначало б *над Францією*)» [5, с.219].

На підтвердження сказаного про динаміку граматичної норми на рівні прийменниково-відмінкових форм «в Україні», «на Україні», «в Україну», «на Україну» подамо результати суцільної вибірки, здійсненої на матеріалі діарійного дискурсу видатного українського майстра слова О. Гончара, який активно, свідомо й толерантно впливав на формування мовних норм у другій половині ХХ століття. Об'єктом спостережень стали три томи щоденникових записів [2], що охоплюють понадпіввікову історію (червень 1943 – липень 1995 рр.):

Таблиця 1

Джерело дослідження (роки)	Обсяг досліджуваного матеріалу (кількість слововживань)	Частота вживання конструкцій			
		на Україні	в Україні	на Україну	в Україну
«Щоденники» Том 1 (1943 – 1967)	101 956	17	8	2	0
		68 %	32	100 %	0
«Щоденники» Том 2 (1968 – 1983)	172 269	26	15	16	0
		63 %	37	100 %	0
«Щоденники» Том 3 (1984 – 1995)	184 475	33	78	23	22
		30 %	70	51 %	49
Усього	458 700	77	103	41	22
		43 %	57	65 %	35

Як бачимо, до середини 80-х років домінували форми з прийменником *на* та іменником у формі локатива й акузатива. У 90-х роках ситуація різко змінилася: функціональної активності набувають прийменниково-субстантивні форми «в Україні», «в Україну». Представимо наведені вище статистичні відомості, що стосуються насиченого великими змінами, спрямованими на оновлення життя країни, десятиріччя – 1985-1995, – у такому хронологічно конкретизованому вигляді:

Таблиця 2

Обсяг досліджуваного матеріалу	Рік щоденникового запису	Частота вживання конструкцій							
		Абсолютна кількість		У %		Абсолютна кількість		У %	
		на Україні	в Україні	на Україні	в Україні	на Україну	в Україну	на Україну	в Україну
165 984 слововживань	1985	3	1	75; 25		1	1	50; 50	
	1986	2	6	25; 75		3	1	75; 25	
	1987	3	4	43; 57		1	4	20; 80	
	1988	0	9	0; 100		1	1	50; 50	
	1989	5	6	45; 55		3	2	60; 40	
	1990	4	6	40; 60		3	1	75; 25	
	1991	6	6	50; 50		1	0	100; 0	
	1992	4	5	44; 56		1	1	50; 50	
	1993	3	11	21; 79		5	1	83; 17	
	1994	2	10	17; 93		2	3	40; 60	
1995	1	11	8; 92		0	4	0; 100		
Усього		33	75	31; 69		21	17	55; 45	

На динаміку мовних норм, про які йдеться в статті, впливають інтра- й екстралінгвальні чинники. Що ж до перших, то це утрадиційнена в українській і російській мовах лексико-семантична селекційність на рівні прийменника *в/у* й іменників – назв неострівних держав, яку досить влучно схарактеризував Іван Огієнко: «Географічна мовна логіка міцно встановила, що в місцевому (на питання де?) чи в знахідному (на питання куди?) відмінках при назвах держав уживаємо тільки **в**: в Німеччині, в Туреччині, в Росії, в Польщі, в Румунії, в Англії, у Франції, в Швеції, в Бельгії, в Греції, в Японії, у Фінляндії, в Швейцарії, в Італії та ін. І завжди тільки так» [7, с.219]. Митрополит Іларіон чи не найточніше проінтерпретував дію позамовних чинників: «Зміна політичних умовин звичайно тягне за собою й зміну окремих мовних виразів» [7, с.227]. Твердження про те, що «... вираз «на Україні» сильно в нас прищепився і став традиційний, тому міняти його на «в Україні» не треба ... не витримає глибинної критики. Ми ж століття жили, мало думаючи про самостійність, але, не дивлячись на свою традицію в цьому, року 1917-го здобули собі самостійність, поки що змінилась наша традиція і наше політичне настановлення, а це логічно тягне за собою й зміну традиційного «на Україні» на нове, dostosоване до мовних умов: «в Україні»...» [7, с.226-227].

Не прислухатися ще до одного патріотичного гасла Івана Огієнка – «Тепер цю невідповідну й застарілу форму «на Україні» час би вже не вживати!» [7, с.227] – це справді-таки «не визнавати правності незалежності України, не визнавати й свого ІІІ Універсалу 1918 року, що її такою визнав» [7, с.221], а натепер ігнорувати «Декларацію про державний суверенітет України», «Акт проголошення незалежності України», Помаранчеву революцію, Революцію Гідності й інші завоювання, грішити перед Небесною Сотнею.

Одним із досягнень української мови в добу незалежності є те, що «правно окреслене державницьке **в**» витіснило «підлегле, недержавницьке **на**». Цю тенденцію – з розряду найпатріотичніших – підхопили й російськомовні видання в Україні: «Известия в Украине», «Аргументы и факты в Украине», «Комсомольская правда в Украине» та ін. Зовсім іншу позицію зайняли антиукраїнські сили. Вони трактують прийменниково-відмінкові форми «в Україні», «в Україну» як некоректні з мовознавчого погляду, політично заангажовані, прискіпливо дошукуються в них «ідеологічно образливого сенсу» [14, с. 6]. Жорстку лінгвістичну непокору чинить Росія. Цей спротив слід розцінювати як лінгвістичну агресію сусідньої держави проти України, лінгвістичну відмову визнати існування нашої держави, тобто відмову українцям на право державності.

Аналізовані національно конотовані конструкції по-своєму яскраво заманіфестуюють відносини між Україною та Росією після розпаду радянської імперії. На початку 90-х років синтаксична структура «в Україні» активно входить в офіційно-діловий стиль російської мови на території Російської Федерації: діяло «Посольство Российской Федерации **в Украине**», призначався і звільнявся «Чрезвычайный Посол Российской Федерации **в Украине**». До того часу, як главою Росії став Володимир Путін, «усі без винятку документи, розміщені на сайті президента цієї держави, використовували форму «в Україні». Починаючи з 5 квітня 2004 року, переважна більшість офіційних документів (1963 документи із 1974, або 99,4%) використовують форму «на Украине» [3]. Виняток становлять ті з них, які безпосередньо стосуються української сторони.

Як не дивно, але на цей час у «Справочнике по правописанию и литературной правке» Д.Е. Розенталя подано видозмінену інформацію про конструкцію «в Україні»: «С административно-географическими наименованиями употребляется предлог **в**, например: *в городе, в районе, в области, в республике, в Сибири, в Белоруссии, в Закавказье, в Украине* [виділення наше. – М.С.]» [11, с.291].

Доречно нагадати тим, хто забув, що конструкція «в Украине», «в Украину» здавна закріпилася в російській мові. Це можна легко довести з поміччю Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Льва Толстого, Антона Чехова та інших письменників і державних діячів: *Мазель враг, наездник пылкий, / Старик Палей из мрака ссылки / В Украину едет в царский стан* (А.С. Пушкин, «Полтава»), «Порядку нет **в Украине**: полковники и есаулы грызутся, как собаки, между собою» (Н.В. Гоголь, «Страшная месть»), «Баграцион долго не присоединяется (хотя в этом главная цель всех начальствующих лиц) потому, что ему кажется, что он на этом марше ставит в опасность свою армию и что выгоднее всего для него отступить левее и южнее, беспокоя с фланга и тыла неприятеля и комплектуя свою армию **в Украине**» (Лев Толстой, «Война и мир»), *Итак, я еду в Украину, а Вы, крокодил, остаетесь в тундре* (А. Чехов, «Письмо И. Леонтьеву»).

Російський письменник Віктор Пелевін на своїй сторінці у Фейсбуці пише, що сполука «на Украине», яку на його батьківщині намагаються кваліфікувати нормативною і єдино можливою, засвідчує «неуважительное отношение российских властей к независимости Украины, которые до сих пор считают Украину не государством, а территорией» [9].

Різнобій у вживанні синтаксичних сполук «в Украине / на Украине», «в Украину / на Украину», що запанував у російській мові, змусив Юрія Шеляженка, видавця й редактора всеукраїнської газети «Правдоискатель» («Правдошукач»), яка надходить до читачів трьома мовами (і російською також), звернутися до Інституту російської мови імені В.В. Виноградова Російської академії наук з інформаційним запитом «О правильности употребления предлога «в» с географическим названием государства Украина в соответствии с грамматикой русского языка» (документ датований 12 січня 2009 року):

«В связи с обращением читателей редакция задалась следующим вопросом: правильно ли, в соответствии с грамматикой русского языка, употреблять предлог «в» с географическим названием государства Украина, т.е. писать «в Украине», например, в таком контексте:

Пример 1. «О назначении Черномырдина В.С. Чрезвычайным и Полномочным Послом Российской Федерации **в Украине**» (название Указа Президента Российской Федерации от 21.05.2001 № 573; копия с официального сайта document.kremlin.ru прилагается).

Пример 2. «Незапно Карл поворотил и перенес войну **в Украину**», «**В Украину** едет в царский стан» (Александр Сергеевич Пушкин, поэма «Полтава» – цитируется по изданию: «Пушкин А. С. Сочинения. В 3-х томах. Том 2. Поэмы; Евгений Онегин; Драматические произведения. – Москва, издательство «Художественная литература», 1986 г. – 527 страниц, страницы 115, 116).

Прошу Вас разъяснить правила употребления предлога «в» с географическим названием государства Украина.

Если подготовка официального ответа на данный запрос потребует возмещения расходов, редакция газеты «Правдоискатель» заранее заявляет о своем согласии на это» [15].

Найвища лінгвістична інституція Росії не поспішала з відповіддю. Автор запиту майже через три місяці – 7 квітня – надіслав скаргу до президії Російської академії наук, але реакція була та сама. 31 липня він осмілився потурбувати самого президента Росії – і безрезультатно. 25 вересня старший науковий співробітник Інституту російської мови О. М. Грунченко надала таку, м'яко кажучи, не позбавлену політичного забарвлення відповідь стосовно правильності вживання прийменників **в** і **на** зі словом (звернімо увагу, що в запиті йшлося не про слово, а про географічну назву держави *України*) *Україна*:

«С названиями административных единиц – государств, областей, районов, штатов, городов, сел и т.п. в конструкциях со значением места в современном русском языке употребляется предлог «в»: *В Чехословакии, в Московской области, в Дмитровском районе, в Иллинойсе, в Торжке.*

Предлог «на» встречается в относительно немногочисленных сочетаниях: *на Орловщине, на Брянщине, на Украине.* Именно форма *на Украине* являлась единственной нормативной до 1992 г.

Но в 1993 г. Правительство Украины потребовало признать нормативными для русского языка варианты *в Украину* (соответственно *из Украины*). Это, по мнению Правительства Украины, позволило бы разорвать неприемлемую для независимого государства, этимологическую связь конструкций «на Украине» и «на окраине», отражающую, с точки зрения патриотически настроенных лингвистов, великодержавное пренебрежение со стороны России и русских. Украина таким образом получила бы лингвистическое подтверждение своего статуса независимого государства, а не подчиненного региона (по аналогии с другими наименованиями независимых государств – *в Германии, в Швеции, в Японии*).

Однако путь вводимого исключительно по политическим соображениям в речевую практику варианта оказался отнодь не простым.

С одной стороны, в текстах, предназначенных для адресатов-украинцев, можно идти навстречу их пожеланиям и употреблять, следуя принципам корректности, форму с предлогом «в». В таком случае, как отмечает академик В.Г. Костомаров, «приходится мириться и с самым наивным политическим и национальным мышлением: есть вещи выше неприкосновенной чистоты литературно-языкового канона». Именно поэтому в официальных документах, касающихся взаимоотношений России и Украины, зачастую предпочитается «в» и «из».

С другой стороны, в устной разговорной речи, а в периоды явного охлаждения межгосударственных отношений и в публицистике, сохраняется традиционная литературная норма – *жить на Украине, приехать с Украины*.

Таким образом, в современном русском языке сосуществуют традиционная литературная норма с предлогом «на» и относительно новая, вводимая из соображений политкорректности по просьбе Украины – с предлогом «в». Выбор формы в каждом конкретном случае должен осуществляться говорящим (пишущим) с обязательным учетом условий общения» [Там само].

Цей принизливий для України документ-відповідь виходить за лінгвістичні береги, він зорієнтований на ту тональність, яку задає чинний гарант російської Конституції Володимир Путін і яку підтримує екс-президент – Дмитро Медведев, заявляючи: «Это там у них «в Украине», а у нас «на Украине» говорят. Это отвечает нормам русского языка» [16]. Він, зрозуміло, крокує в ногу зі своїм попередником і наступником. А господар Кремля зухвало ігнорує «державницьку форму» «в Украине», бо для нього «Україна – недержавство», бо його найзаповітніша мета – відродити Російську імперію з колишніми її територіями. Досить промовисту статистику про використання президентом Росії прийменника «в» із хоронімом *Україна* подав його екс-радник Андрій Іларіонов: у 2002 році – 87,5%, 2007 – 70%, 2009 – 46,4%, 2012 – 15,4%, 2013 – 9,1%, 2014 – 8,2% випадків [3]. І тут мимовільно спадають на думку майже півторастолітньої давності пророчі поетичні рядки Федора Тютчева: «Умом Россию не понять, / Аршином общим не измерить: / У ней особенная стать – / В Россию можно только верить».

В українській мові конструкції «в Україні», «в Україну» повернулися до розряду питомих граматичних явищ, до того ж обарвлених патріотичним змістом. У російській мові вони опинилися з-поміж негативно маркованих засобів мови і трактуються як витівка патріотично налаштованих українських лінгвістів. І це аж ніяк не випадково – боротьба за самостійність і незалежність України триває, і на мовному фронті також.

Список використаних джерел:

1. Булаховський Л.А. Питання походження української мови / Л.А. Булаховський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – 220 с.
2. Гончар О.Т. Щоденники : у 3-х т. / О.Т. Гончар ; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К. : Веселка: 2008. – Т.1 (1943-1967). – 2008. – 456 с.; Т.2 (1968-1983). – 2008. – 608 с.; Т.3 (1984-1995). – 2008. – 648 с.
3. Илларионов А. «В» или «на» Украине. Как говорит Путин [Електронний ресурс] / А. Илларионов. – Режим доступу: // <http://nv.ua/opinion/illarionov/v-ili-na-ukraine-kak-govorit-putin-43008.html>.
4. Історія української мови: фонетика / ред. кол.: В.В. Німчук, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1979. – 368 с.
5. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л.А. Булаховського. – 2 т. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 2. – 408 с.
6. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко (Митрополит Іларіон). – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
7. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рідна мова / І. Огієнко ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с. (Бібліотечна серія фундації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вогоття»). Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 8).
8. Одарченко П. Словосполучення «на Україні» / П. Одарченко // Українська мова і література в школі. – 1993. – №5-6. – С. 49-52.
9. Пелевин В. Запис у Facebook; 20 березня / В. Пелевин. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/plvnx/posts/637757279629888>.

10. Розенталь Д.Э. Справочник по правописанию и литературной правке: для работников печати / Д.Э. Розенталь. – 3-е, изд. испр., доп. – М. : Книга, 1978. – 336 с.
11. Розенталь Д.Э. Справочник по правописанию и литературной правке / Д.Э. Розенталь ; под. ред. И.Б. Голуб. – 16-е. изд. – М. : Айрис-пресс, 2012. – 368 с.
12. Слинсько І.І. Дослідження з історичного синтаксису української мови за пам'ятками XIV-XVIII ст. : (місцево-просторові звороти) / І.І. Слинсько. – Л. : Вид-во Львів. уні-ту, 1968. – 112 с.
13. Тищенко К. Всеслов'янськість мови українців: оглядовий нарис / К. Тищенко // Український тиждень. – 2012. – №39 (256). – С. 22-64.
14. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Х. : Школа, 2014. – 576 с.
15. Шеляженко Ю. Институт русского языка признал, что говорит «в Украине» – грамотно! [Електронний ресурс] / Ю. Шеляженко. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/sheliazhenko/article/3187.aspx>.
16. Шестакова О. Где живут украинцы: «на Украине» или «в Украине»? [Електронний ресурс] / О. Шестакова // Комсомольская правда в Украине. – 2011. – 5 сер. – Режим доступу: <http://kr.ua/politics/294342-hde-zhyvut-ukrayntsy-na-ukrayne-lyly-v-ukrayne>.

The article defines the functional potential of prepositional-case forms «in Ukraine», «at the Ukraine», «into Ukraine», «upon the Ukraine», intralinguistic as well as extralinguistic factors which determine their normativity / non normativity, relevance / irrelevance during the different stages of the development of the Ukrainian language. The main analysis of syntactic structures with prepositions on and in and the noun Ukraine in the form of locative and accusative cases was carried out firstly through the prism of linguistic and sociolinguistic concepts by Ivan Ohienko about significant grammatical phenomena of the Ukrainian language, «public» and «private» grammatical forms during current Ukrainian-Russian relationship.

Key words: prepositional and noun forms in Ukraine, into Ukraine, at the Ukraine, onto the Ukraine; lexical units – the names of the states; peculiar features of the Ukrainian language; language practice of Taras Shevchenko; linguistic concept by Ivan Ohienko.

Отримано: 02.10.2015 р.

УДК 007:304:070:001.8(477)19

Т. А. Трачук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УТВЕРЖДЕННЯ ОБРАЗУ ІВАНА ОГІЄНКА, ВИВЧЕННЯ ТА ПОШИРЕННЯ ЙОГО НАУКОВОЇ І ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ У М. ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

У статті висвітлюється тема вшанування пам'яті Івана Огієнка, дослідження і поширення його науково-педагогічної, літературної і перекладацької спадщини науковцями, просвітянами, письменниками м. Хмельницького.

Ключові слова: Іван Огієнко, університет, «Просвіта», Церква, наукові дослідження.

Особистість Івана Огієнка (митрополита Іларіона), який відіграв значну роль в історії України періоду її національно-демократичної революції 1917-1920 рр. та в житті української діаспори США і Канади у 40-70-х рр. XX ст., привертала і досі привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.